

KLUIBER MÁRTA: MIT JELENT MA A CSERKÉSZET? *A mozgalom tagjainak véleményét vizsgáló kérdőíves felmérés eredményei*

Témavezető tanár: dr. Vincze Beatrix

A cserkészmozgalom az ifjúság nevelésében jelentős szerepet játszott a 20. század elejétől Európában és világszerte. Magyarországon 1912-ben alakult meg a Magyar Cserkészszövetség, amely ma is a korábbiakhoz hasonló jelentőségű feladatokat lát el, bár nem tud annyi fiataalt elérni. Az éves jelentések alapján 2009-ben 7160 lejelentett cserkészt tartott számon tagjai között.

A cserkészlet a családok és az iskola nevelőmunkájával összhangban segít a gyermekek és ifjak életét – az alapító, Robert Baden-Powell szavaival élve – a „boldogulás ösvényére” vezetni. Legfontosabb összetevői: a *kisközösségi rendszer* együttműködést, egymás megismerését és elfogadását serkentő hatása, a *fogadalom és a törvények* erkölcsi iránymutató ereje, a *cselekedve tanulással* hasznos tudás szerzése, a *természet* közelebb hozása, az *élménypedagógia* élményszerző funkciója, illetve a kultúra kincseinek ápolása, a *hagyományörzés*. Ezek az értékek egyre hangsúlyosabbak az iskolarendszerű nevelésben is.

A kutatás jellege, módszerei

Az ifjúsági mozgalmak, köztük a cserkészlet sokat veszítettek korábbi társadalmi szerepükből, amit a taglétszámok csökkenése is jelez. Hátterében az átalakuló társadalmi viszonyok, a változó világszemlélet, emberi hozzáálláson kívül sajátos belső okok is állhatnak¹. Problémafeltárási szándékkal kezdtem bele dolgozatomban megírásába, mely belső nézőpontból vizsgálja a mozgalom működését. Cserkészek véleményét kérdeztem arról, *mit jelent ma cserkésznek lenni, mit ad számukra a mozgalom*, ugyanis ez az alapja annak a kérdésnek, hogy: *vajon a társadalom szélesebb rétegeiben lenne-e igény a cserkészlet által képviselt tartalmakra, lehet-e alternatíva ma is a fiatalok számára?*

Elemzésem empirikus része a cserkészlet pedagógiai jellegű szakirodalmának áttekintése volt, de legnagyobb részben kvantitatív adatokkal szolgáló kérdőíves

¹ Az eltelt száz évben átrendeződtek a történelmi-, gazdasági-, társadalmi viszonyok, ami az életmód megváltozásához vezetett. Erősödött az elidegenedés, egyéni érdekek érvényesítése, a média térnyerésével megszűnt a kultúrák közötti éles elhatárolódás, miközben az értékek pluralizmusa a lehetőségek kiszélesítése mellett megnehezíti az egyértelmű értékítéletet. Ez a gyermekek kialakulatlan személyiségére nézve veszélyt jelent. A városi ember elszakadt a természettől, szellemi értelemben pedig a tanulás fogalma az elméleti tudás szerzésével azonosul, míg a mindennapi életben hasznosítható gyakorlati ismeretek kimaradnak a tananyagból.

felmérés eredményeiből vontam le következtetéseket, s a vizsgálatot résztvevő megfigyelőként szerzett tapasztalataim egészítik ki. Jelen tanulmány a kutatásom eredményeit tartalmazza, melyben a cserkészek szociográfiai szempontú leírása után négy kérdéskört tárgyalok: a *közösség*, a *szabadidős tevékenységek*, az *értékrend* és a cserkészlet által közvetített *tudás* témaköreit.

Hipotéziseim

1. Feltételeztem, hogy a cserkészek szülei, illetve a cserkészvezetők többsége **értelmiségi szakmákban** dolgozik, bár a cserkészlet **mindenkinek** szól, **aki nyitott elveikre** és a közösség életében tevékenyen részt vállal.
2. Feltételeztem, hogy a cserkészek családjában **több gyermek** is van, és ezzel összefüggésben a megkérdezett cserkészek többsége tagja valamilyen **keresztény egyháznak**.
3. Feltételeztem, hogy a cserkészletet azért választják a megkérdezettek, mert **közösségbe szeretnének tartozni**, amit a **nyári táboron** való magas részvételi arány mutat.
4. Feltételeztem, hogy a cserkészek azonosulni tudnak a mozgalom által képviselt **szemléletmóddal**, **elvekkel** és úgy gondolják, hogy a cserkészlet **hasznos ismereteket** ad számukra.

Mintavétel

Vizsgálatom tárgya a *Magyar Cserkészszövetség*², ezen belül a *negyedik cserkészkerület tagjai* voltak (Fejér- és Veszprém megye körzete, illetve Somogy megyéből egy csapat alkotja). 2010. július 15–25. között került megrendezésre a csapatok első közös tábora, ahol a papír-ceruza alapú, főként zárt kérdéseket tartalmazó kérdőíveket töltötték ki *gyermekek és vezetőik* egyaránt (10–67 éves kor közöttiek). A minta *nem reprezentatív*, csupán a tábor résztvevőinek véleményét tükrözi. A kitöltők száma **110 fő**, azonban a feldolgozás során kiderült, nem képezi le tökéletesen a tábor összetételét: pl. bár ennél többen voltak jelen, négyen jelöltek be feladatukként csapatparancsnoki tisztséget. Eredményemet összehasonlítom a cserkészlet országos (az éves beszámolók alapján), illetve a Fejér- és Veszprém megye területére vonatkozó statisztikai adataival.

Szerencsés volt a körülmények kiválasztása a *vizsgálati alanyok* szempontjából. Mivel a gyermekek és a fiatalok számára vonzó program a nyári tábor,

² Megjegyzés: Más szövetségek is léteznek Magyarországon, amelyek szintén kötődnek a cserkészmozgalomhoz: például az Európai Magyar Cserkészszövetség. A Magyar Cserkészszövetség Alapszabályzat 5.§ szerint: „A Szövetség az 1912. december 28-án alakult *Magyar Cserkészszövetség*, majd az 1946. évi feloszlás után *Magyar Cserkészfiúk Szövetsége* néven újjáalakult, és 1948-ban megszüntetett szövetségek jogutódja, az 1926-ban alakult *Magyar Leány-cserkészszövetség* hagyományainak is folytatója és őrzője.”

olyanok is eljönnek egy ilyen alkalomra, akik az iskolai tanév során nem aktívak (vagyis nem rendszeresen vesznek részt a programokon)³ Amennyiben elfogadjuk, hogy évközi inaktivitásuk hátterében nem különleges elfoglaltság áll, ezzel lehetőség nyílt az általuk képviselt, kevésbé elégedettek véleményét is meghallgatni. Másik tényező, hogy a tíz napra megszabott tábordíjból engedményt kaphattak azok, akiknek kifizetése nehézséget okozott, ezzel az *alacsonyabb jövedelmű rétegébe* tartozók számára is nyitott volt a részvételi lehetőség.

Kik ma a cserkészek?

A kitöltők között **nemi összetételét** tekintve a férfiak voltak többségben (63%), ez 41 női és 69 férfi válaszadót jelent. A cserkészlet a fiúkhoz áll közelebb, ezt erősíti meg a kerületi adatok is: 2009-ben 303 fiú és 186 lány volt tag. A *vezetők* szempontjából érdekesebb a nemek vizsgálata, mert Sík Sándor-i jelmondata („*A vezetés elsősorban példa*”) összecseng azzal, hogy férfi és nő mintára egyaránt szüksége van a gyermekeknek a nevelésben. A pedagógus szakmában (alap és középfokon főként) elnöiesedési folyamat tapasztalható, azonban a cserkészvezetők között (segédtishti fokozattal, tiszti képesítéssel rendelkezők) a negyedik cserkészkerületben 2009-ben 39 férfi és 15 női vezető, az őrsvezetők körében pedig 43 fiú és 30 lány volt, tehát itt nem érvényesül a nőtöbbség. Az országos adatokból is az derült ki, hogy a 14 év felett egyre nagyobb a férfi vezetők aránya.

A tábor **korcsoportok szerinti eloszlása**: 110 főből 94-en 10–25 év közöttiek voltak. Ez jól mutatja, hogy a cserkészlet egy ifjúsági mozgalom, melynek legaktívabb csoportja a 10–18 éves korosztály. **14 éves kor felett** azonban megkezdődik a gyermekek fokozatos elmaradása, ami nem annyira a létszámból vehető észre, hanem a programokon való részvétel gyakoriságának csökkenéséből (a heti találkozás helyett havonta, félévente, évente vesznek részt cserkészprogramon). Ennek hátterében többféle ok is állhat: *nincsenek számukra megfelelő programok*, illetve ez a korszakhatár az őrsvezető képzés kezdete, s a tapasztalatok alapján ekkor a képzésen résztvevők addig egységes örse *szétszóródik*.

A 10–14 évesek voltak legtöbben a megkérdezettek között (38 fő), akiknek nincsenek vezetési feladatai. A 15–18 évesek közül 13:15 arányban oszlott meg a nem vezetők (cserkész, vagy rover) és a vezetők száma (segédőrsvezető, vagy őrsvezető). A főiskolás/egyetemista rétegből 17 vezető és 11 alkalmi feladatokat vállaló, passzív cserkész volt jelen, az idősebbeknél pedig inkább csapatparancsnoki, rajvezetői beosztások (kifejezetten vezetői feladatok) szerepeltek a válasszokban. A **25 év felettiek alacsony száma** a táborban a program jellege és a

³ Megjegyzés: Ennek ellenére a tábor egész időtartalmára történő jelentkezés követelményei között szerepelt az azt megelőző egy évben végzett aktív cserkészmunka és a részvételi díj befizetése.

korosztály élethelyzetéből adódó érdeklődés-változásnak tudható be, de általánosan is problémaként fogalmazható meg, hogy kevés lehetőség kínálkozik számukra a vezetői feladatokon kívül. Az országos vezetőség által szerkesztett Egységes Ifjúságnevelési Konceptió nagy hangsúlyt fektet e problémák kezelésére.

21 válaszadó **lakóhelye** volt falu a megkérdezettek közül, ami összefügg az-
zal, hogy a csapatok székhelyei többségében városokban találhatók.

A kérdőívet kitöltők családjaiban a **gyermekek száma** átlagosan 2,74, vagyis ez 2-3 testvért jelent. Ez az érték magas, hiszen Magyarországon a teljes termékenységi arányszám⁴ 2003-ban 1,28, 2005-ben 1,31 volt⁵, ami az európai 1,37-es átlag alatti. Hipotézisem, mi szerint a megkérdezett cserkészek családjaiban a többgyermekesek vannak túlsúlyban igazolódott, ami valószínűleg összefüggésben van a vallásossággal is.

A cserkészlet **vallásos** mozgalom, a megkérdezett 110 főből 109 nyilatkozta, hogy valamelyik keresztény egyház tagja. 94 válaszadó *katolikus* vallású, 12 fő református, 3-an pedig evangélikus voltak. Országosan is a katolikus valláshoz tartozók vannak többségben.

Nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok arról, hogy milyen a cserkészek **szociális helyzete**. Kísérletet tettem ennek feltérképezésére, de hipotézisemet elvetettem, mivel az ide vonatkozó kérdések nem voltak elég pontosak, így az eredmények nem meggyőzőek. Tartózkodva az általánosítástól további kiegészítésre van szükség. A megkérdezettek többsége *tanuló* (92 fő) volt, ami a tábor ifjúsági jellegéből adódik, 13 fő az *aktív dolgozók* rétegéhez, 4 fő pedig az *inaktív* csoportba tartozott (pl. nyugdíjas). Információval szolgál, hogy az **iskoláskorúak** közül középfokon 11 tanuló szakközépiskolába, 23 gimnáziumba járt, a főiskolás/egyetemista korosztályból (18–25 év) pedig csak két főnek kellett dolgoznia.

Másik szempont a családi háttér elemzésében, hogy a táborban résztvevő a *kereső cserkészek* közül 6-an értelmiségi pályán dolgoztak, 4-en pedig fizikai munkát végeztek. Hasonló arányban oszlott meg a két **munkaterület** a *cserkészek szüleinél* is, ugyanis a válaszok alapján a besorolásban az adminisztratív munkát végzők (15 fő) inkább a szellemi, a szolgáltatásokban (18 fő) elhelyezkedők a fizikai dolgozók táborát erősítik. Összesen: 47 szülő volt szellemi foglalkozású, 45 pedig fizikai munkát végzett, tehát a két oldal kiegyenlített. A 18 vállalkozónál felsőfokú végzettséget feltételezhetünk.

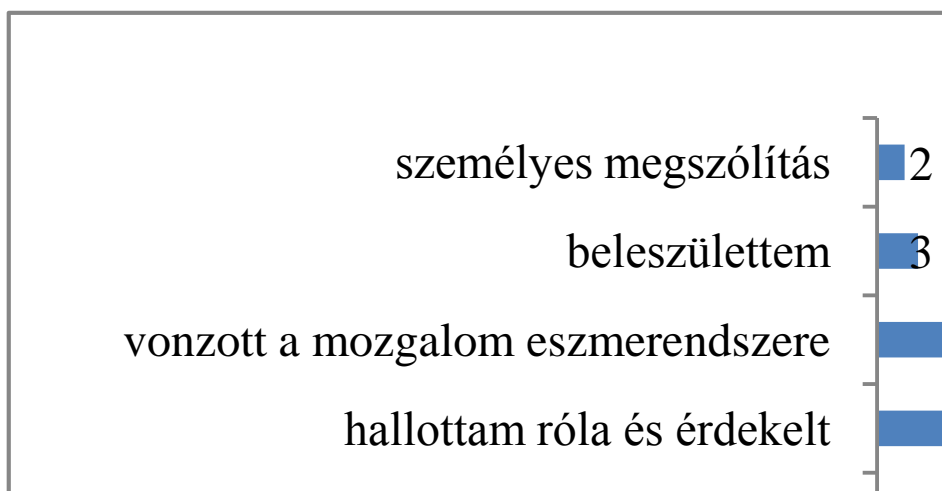
Összefoglalva az általam vizsgált cserkészek családjait egyértelműen két adat jellemezte: a több gyermek vállalása és a vallásosság, tehát őket tudja elsősorban

⁴ Teljes termékenységi arányszám: „*korspecifikus termékenységi arányszám összege a 15 éves kortól az 50. születésnapig, tehát a hipotetikus gyermekszám, amelyet egy nő vagy ezer nő szülné élete folyamán, ha az adott évi gyakoriság alapján szülné élete folyamán*” Andorka Rudolf, 289.o.

⁵ Az adatok a KorFa 2007-es kiadványából származnak.

megszólítani a mozgalmat. Ezzel együtt jár, hogy mivel ők adják tovább egymás között a cserkészettel kapcsolatos információkat, s a médiában nincs jelen a cserkészlet ez az egyetlen fórum, a létszámcsökkenés összefüggésben állhat a vallásosság iránti érdeklődés csökkenésével. A „*Miért lettél cserkész?*” kérdésre adott válaszokból (**1. ábra**) kiderül, hogy főként a személyes kapcsolat a döntő abban, ki kerül a cserkészletbe. Szülők javaslatára, barátok, testvér hívására csatlakoznak a legtöbben.

1. ábra: Feltett kérdés: „Miért lettél cserkész?”

Mit jelent a cserkészlet a fiatalok számára?

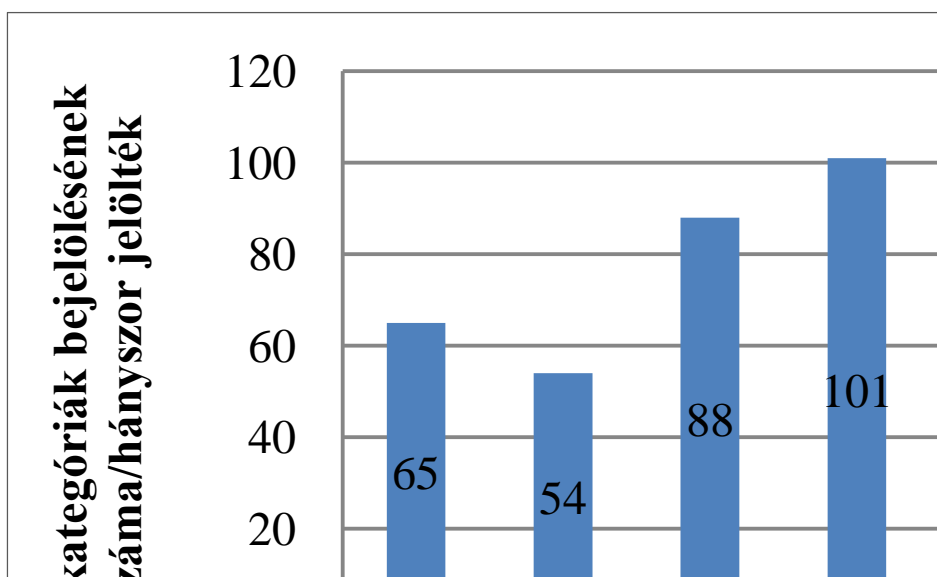
A cserkészlet közösségformáló jellege

A kérdés megválaszolására az első vizsgálati szempont, hogy **közösséget** biztosít-e a cserkészlet tagjai számára. A pedagógiai-módszertani technikák mellett a **cserkészprogramok** bírnak a leginkább közösségformáló erővel. A **2. ábra** mutatja, hogy a legszívesebben látogatott programok között a válaszadó cserkészek a *nyári tábor* (101 jelölés), a *csapatprogramokat* (túra/farsang/karácsony) és az *őrsi foglalkozásokat* említették (65 jelölés). Ezeken személyes kapcsolatok, barátságok kialakítására van lehetőség, a közösségi érintkezés lehetőségét nyújtja. Legkevesebb jelölést a *hitéleti programok*, *egyházi ünnepek* kapták.

Bár a közösség összetartásának mélyebb vizsgálatára a szociometria a legalkalmasabb, az egymáshoz való kötődés mértékét a **kötelező programokon túli találkozások gyakorisága** is mutatja. Az általam megkérdezett cserkészek közül 4 fő válaszolta, hogy nem találkozik máskor társaival, a többiek legalább alkal-

manként (39 fő), a legtöbben gyakran (43 fő) és 24-en naponta is időt töltenek egymással.⁶

2. ábra: A cserkészprogramok kedveltsége a kitöltők szerint

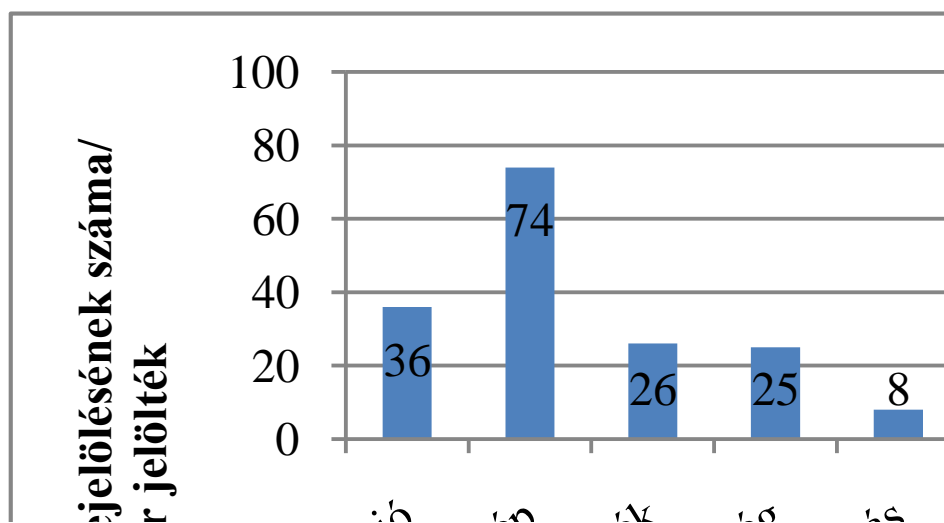

A cserkészlet és a szabadidő kapcsolata

A cserkészprogramok többnyire a szabadidőben zajlanak, éppen ezért érdekes kérdés, hogyan illeszkednek ezek a megkérdezettek egyéb **szabadidős tevékenységei** közé (3. ábra).

⁶ Megjegyzés: Az eredményt módosíthatja, hogy a kitöltők között osztálytársak is voltak, akik napi szinten az iskola miatt is találkozhattak. A kérdés félreértésre adhatott okot.

3. ábra: A válaszadók szabadidős tevékenységei⁷

Az Ifjúság2004 gyorsjelentés adatai szerint a magyar lakosság többsége szabadidejét otthon tölti, a számítógép használata, televíziózás, és a baráti együttlét gyakori. A cserkészek is a barátokkal való találkozást és a számítógép használatát emelték ki szabadidős tevékenységeik közül, tehát ezen a téren nem különböznek kortársaiktól. Előnyük, hogy a cserkészletben ezek mellett sok más kipróbálására is lehetőséget kapnak.

A cserkészlet által képviselt értékrend

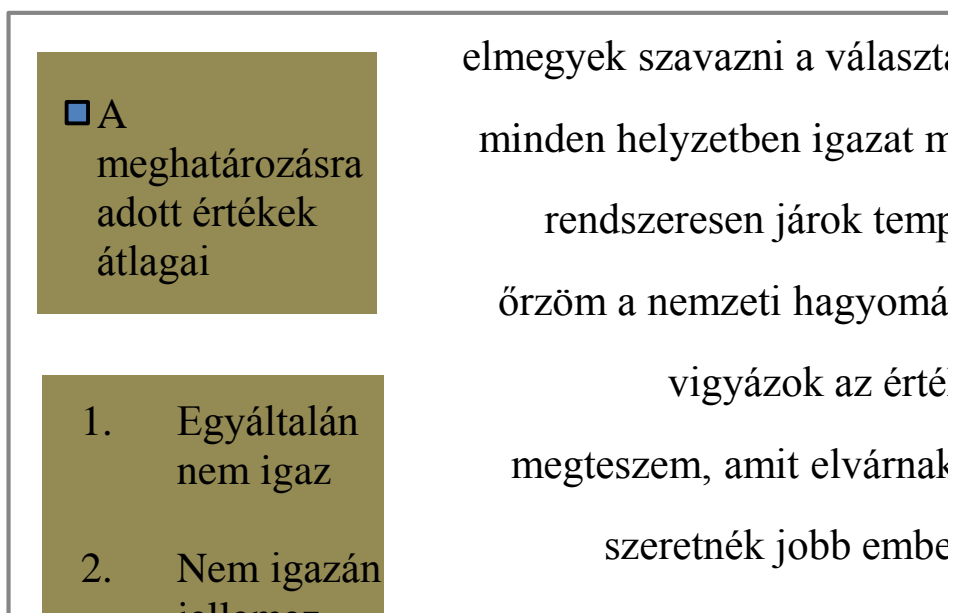
A harmadik vizsgált terület központi problémája az az **értékrend**, amelyet a cserkészlet közvetít tagjainak. Kérdés, hogy a mai kor viszonyai között mennyire állja meg a helyét a cserkészlet által képviselt eszme. Elsajátítható a cserkészek számára?

Ennek felmérésére egy önértékelési feladatot kellett kitölteni a kérdőívben. Négyfokozatú skálán annak mértékét jelölték meg a válaszadók, hogy egy-egy megadott meghatározást mennyire érznek önmagukra jellemzőnek. A pontok a cserkészlet törvények és a cserkészlet által közvetíteni kívánt tartalmakat idézik más

⁷ Megjegyzés: A könnyebb áttekinthetőséget szolgálja a csoportosítás: **magányos tevékenység** (televízió, számítógép, olvasás) – 167, **iskolához kötődő elfoglaltság** (iskolai felkészülés/különytáncár) – 19, **kultúra** (színház/mozi, múzeum látogatás) – 38, **művészet** (hangszeres játék, kézműves tevékenység) – 51, **sport** (sport/ügyességi játékok, természetjárás) – 88, **közösség** (koncert/diszko, barátokkal találkozol) – 100 jelölés.

megfogalmazásban, természetesen a teljesség igénye nélkül. A **4. ábrán** a kitöltők által adott pontszámok átlagai szerepelnek.

4. ábra: Feltett kérdés: „Mennyire igazak rád a következő állítások? Jelöld 1-4 skálán!”

Legmagasabb érték a szavazás kérdésében született (3,52 – „igaz rám” és a „kifejezetten igaz rám” állítás között), a megkérdezett cserkészek kötelességüknek érezték a választásokon való részvételt. A második helyet az önnevelés, jellemépítés kapta („szeretnék jobb ember lenni”), ezt érezték az életükben leginkább megvalósulónak a kitöltők (3,47 az átlagos érték), ami a cserkészlet egyik legfontosabb alap gondolata: a Sík Sándor-i „*emberebb ember, magyarabb magyar*” eszménye.

Összességében a válaszadók véleménye szerint legalább az esetek felében érvényesülnek életvezetésükben a felsorolt állítások (2,5 alá sehol sem kerültek az értékek).

Cserkészstudás

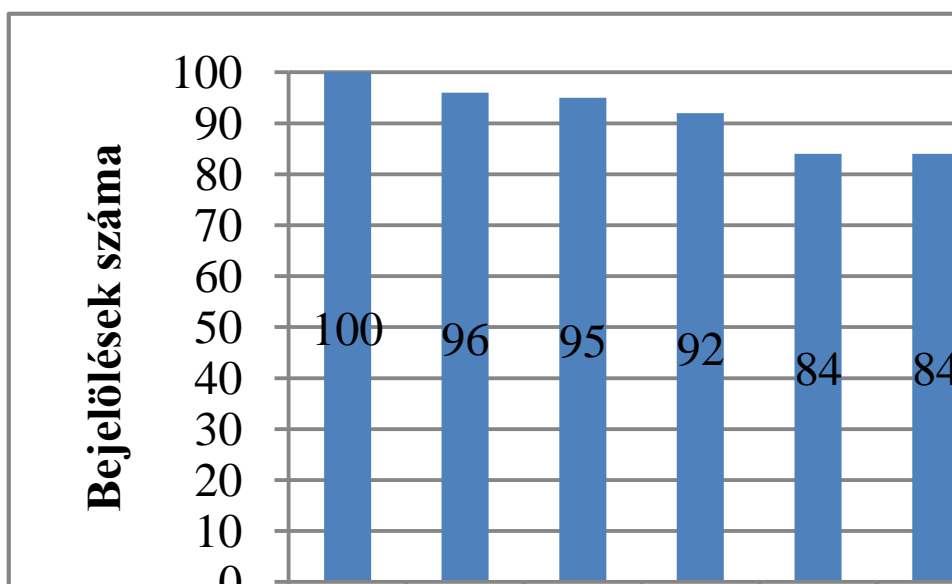
Negyedik szempontom a **cserkészstudás** vizsgálata, amely az iskolában általánosan gyakorlattá vált elméleti tananyaggal szemben az életben hasznosítható, gyakorlati ismeretekből áll. Az általam kiemelt szemelvények a cserkészismeretek egy része, ezek közül kellett megjelölnie a kitöltőknek, amelyek tanulását hasznosnak tartották.

A **6. ábra** alapján az öt leghasznosabb téma a *térképészet*, a *tűzrakás*, a *cso-mózas*, az *egészségügyi ismeretek*, megosztott helyen pedig a *cserkész törvények* és a *természetjárás szabályai*. Ezek kifejezetten gyakorlati ismeretek, amelyek az iskola keretei között és a családokban sem sajátíthatók el általában. A *cser-kész történelem*, *vallás*, *egyenruha részeinek ismerete* kapott alacsonyabb számú jelölést (49 fő választotta), melyek elméleti jellegűek.

A kiértékelés tapasztalata az, hogy a felsoroltak mindegyikét sokan bejelöl-ték, mert hasznosnak tartották annak megtanulását, tehát teljesen feleslegesnek egyiket sem tartották.

A megkérdezett cserkészek háromnegyede válaszolta azt, hogy a cserkészet-ben tanultakat az élete más területén is fel tudja használni.

6. ábra: Cserkészismeretek hasznossága a válaszadók véleménye szerint

Mit jelent cserkésznek lenni? – saját szavakkal

Egyetlen nyitott kérdés szerepelt a kérdőívben, mely a cserkészektől önálló megfogalmazást kért arról, mit jelent életükben a mozgalom. A **7. ábra** tartal-mazza a válaszaikból kialakított csoportokat. Megjelent a barátok, a közösség gondolata, amelyben jól érzik magukat a tagok és számíthatnak egymásra. Sokak szerint egész életükre hatással van a cserkészlet, hivatásuk, útmutató számukra. A természethez kerülnek közelebb általa és a tanulás, a jellemfejlesztés lehetőségét látják benne, ami mások segítésére vezeti őket.

Néhány kiragadott példa: „Segít, hogy jobb emberré neveljem magam. És így többet tudok tenni másokért is.” „A cserkészlet számomra életforma. Ez független attól, hogy éppen mennyire vagyok aktív a cserkészletben. Egész életemben el fog kísérni

7. ábra: Feltett kérdés: „Fogalmazd meg, mit jelent az életedben a cserkészlet!”

A válaszok csoportosított összefoglalása	A vélemények gyakorisága
Életforma/személyiség része/hivatás	23
Barátok/jó társaság	21
Közösség/együttlét/kapcsolatteremtési lehetőség	18
Jó hangulat/vidámság/nevetés/komfortérzet	17
Természetszeretet/természetjárás/mindennapokból való kiszakadás	17
Hasznos ismeret-szerzés/tanulás	15
Összetartás/egység/számíthatók rá	9
Nevelés/ ifjúság jó irányba való terelése	9
Jellemfejlődés/önuralom/jobbá válás/megtanít értékelni, amim van	8

Összegzés

Hipotéziseim közül igazolódott, hogy a megkérdezett cserkészek keresztény, többségében katolikus egyház tagjai és családjaikban több gyermek van, tehát főként őket tudja megszólítani a mozgalom. A családi háttér más aspektusaihoz tartozó adatok (foglalkozás, lakóhely szerinti megoszlás) sokszínűek, ami azt erősíti, hogy a cserkészlet mindenki számára nyitott. Ez azonban adódhat a kérdések pontatlanságából is, így ennek tisztázása további vizsgálatot igényel.

Bebizonyosodott, hogy a nyári táborban és olyan cserkészprogramokon vesznek részt legszívesebben a fiatalok, amelyek a kapcsolatépítést teszik lehetővé, a **közösség** megélését. A megkérdezettek véleménye szerint hasznos az a **tudás**, amelyet a cserkészlet közvetít számukra és megítélésük szerint törekednek életükben **értékkrendjének** megvalósítására.

A vizsgálat alátámasztott olyan már megfogalmazott nehézségeket, mint bizonyos korosztályok megtartásának képessége, a médiával való kommunikációs problémák, ami oka lehet a létszámcsökkenésnek. A cserkészlet lényegének saját szavakkal történő leírásában érezhető, hogy a mozgalom baráti társaságként, a szabadidős programként való értelmezése erősebb, mint az eszmék iránti elhivatottság kiemelése.

Kutatásom a cserkészlet és tagjainak pontosabb jellemzéséhez igyekezett hozzájárulni a mozgalommal kapcsolatos egyes helytelen feltételezések, sztereotípi-

ák oldásával, amelyek főként az ismertség hiányából fakadnak. Úgy gondolom, hogy a cserkészlet által képviselt érték a társadalom szélesebb rétegeihez tartozó fiatalok számára is alternatíva lehetne.

Felhasznált szakirodalom:

- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó. Második javított és bővített kiadás. [Szerk. Spéder Zsolt]
- Daróczi Etelka NKI (2007): A teljes termékenységi arányszám (TFR). In: *KorFa. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet kiadványa aktuális demográfiai kérdésekről* 1–2. sz.
- Egységes Ifjúságnevelési Koncepció – EINK (2008): *Vitaanyag I–II*.
- Hankiss Elemér (2004): *Társadalmi csapdák és diagnózisok. Tanulmányok a hetvenes évekből*. Budapest: Osiris Kiadó
- Ifjúság 2004 (2005): *Gyorsjelentés*. Szerk. Bauer Béla, Szabó Andrea. Mobilitás Ifjúság-kutatói Iroda
- KSH (2001): 2001. évi népszámlálás. Budapest: [közread. a] Központi Statisztikai Hivatal.
- Mihály Ottó (2000): Értékluralizmus és nevelés. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 50. évf. 2. sz. p. 18–23
- P. Miklós Tamás (2007): A Magyar Cserkészfiúk Szövetsége és az úttörőmozgalom „egyesülése” 1948-ban. In: *Új Pedagógiai Szemle*. 9. sz.
- P. Miklós Tamás (1997): „Ifjúsági szerveződések évszázada!” – Gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX–XX. századi Magyarországon In: *Új Pedagógiai Szemle*. 11. sz.
- Sík Sándor – Surján László (1998): *Magyar cserkészvezetők könyve*. I/1–6. kötet
- Trencsényi László (2000): A közösség születése, aranykora, alkonya. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 50. évf. 2. sz. p. 35–37
- Trencsényi László (1997): Mozgalmak évada? In: *Új Pedagógiai Szemle*, 11. sz.